

Жээнбаева Ы.Э., Жусупов Б.А.

**КЫРГЫЗСТАНДАГЫ СОВЕТ БИЙЛИГИНИН
АЛГАЧКЫ ЖЫЛДАРЫНДА БИЛИМ БЕРҮҮ МАМИЛЕЛЕРИНИН
ЧЕНЕМДИК ЖӨНГӨ САЛЫНЫШЫ (1917-1937-жылдар)**

Жээнбаева Ы.Э., Жусупов Б.А.

**НОРМАТИВНОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В КЫРГЫЗСТАНЕ
В ПЕРВЫЕ ГОДЫ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ (1917-1937 годы)**

Y.E. Zheenbaeva, B.A. Zhusupov

**NORMATIVE REGULATION OF EDUCATIONAL
RELATIONS IN KYRGYZSTAN THE FIRST YEARS
OF SOVIET POWER (1917-1937 years)**

УДК: 342.51 (575.2) (043.3)

Макалада тарыхый, тутумдук, логикалык талдоо, жана синтездөө усулдардын жардамы менен Кыргызстандагы билим берүү мамилелерин укуктук жактан жөнгө салуунун пайда болушу жана калыптанышы талдоого алынган. Кыргызстандагы билим берүү мамилелеринин тарыхый-укуктук жактан жөнгө салынышы тарыхый детерминанттык процесстер менен чогуу кароого алынган. Алгачкы жылдарда билим берүүнүн ченемдик жөнгө салынышы, билим берүү органдарын башкаруу тутумунун калыптанышы Советтик мамлекеттин курамында каралып кийинчерээк өз алдынчалуулукка жетишкендиги ачыкталат. Ошону менен бирдикте билим берүү мамилелеринин бир канча баскычтарга бөлүнүшү акысыз билим алууга болгон укуктардын мыйзамдык орнотулушу чагылдырылат. Жыйынтыгында Кыргызстандагы билим берүү мамилелерин укуктук жөнгө салууда алардын маани мазмундук жактары ачып берилип аны менен бирге терс жактары да чагылдырылган.

Негизги сөздөр: ретроспективдүү талдоо, детерминанттар, тарыхый процесстер, Декрет, билим берүү, билим мамилелери, сабатсыздык, комиссия, мыйзам, реформа, Конституция.

В статье на основе ретроспективного, системного, логических методов анализа и синтеза проанализировано возникновение и становление нормативного регулирования образовательных отношений в Кыргызстане. Нормативное регулирование образовательных отношений рассмотрено вместе с историческими детерминационными процессами. Первые годы нормативное регулирования образования, становление системы органов управления образованием рассмотрено в составе Советского государства, а позднее отмечено его самостоятельность. Наравне с этим в данный период отмечено ступенчатость и бесплатность образовательных отношений, установление права на обра-

зования на законодательном уровне. В конце научной статьи раскрыты существенные стороны нормативного регулирования образовательных отношений, наравне с положительными сторонами отмечены и отрицательные стороны.

Ключевые слова: ретроспективный анализ, детерминанты, исторические процессы, Декрет, образование, образовательные отношения, безграмотность, комиссия, закон, реформа, Конституция.

Based on the retrospective, systemic, logical methods of analysis and synthesis, the article analyzes the emergence and formation of normative regulation of educational relations in Kyrgyzstan. The normative regulation of educational relations is considered together with historical determination processes. The first years of normative regulation of education, the formation of a system of educational management bodies were considered as part of the Soviet state, and later its independence was noted. Along with this, during this period, the gradual and free educational relations, the establishment of the right to education at the legislative level were noted. At the end of the scientific article, the essential aspects of the normative regulation of educational relations are revealed, along with the positive sides, the negative sides are also noted.

Key words: retrospective analysis, determinants, historical processes, Decree, education, educational relations, illiteracy, commission, law, reform, constitution.

Кыргызстандагы билим берүү мамилелеринин жөнгө салынышын ченемдик жактан талдоо менен бирдикте анын пайда болуу жана өнүгүү эволюциясына көз жаптырсак бир канча баскычтардан тургандыгы байкалат.

Айта кетүү орундуу кайсыл гана тармактын укуктук жактарын албайлы кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн юридикалыкбекилиши менен бирдикте тарыхый про-

цесстердин таасири астында кароого жатат. Бул өз кезегинде ретроспективдүү талдоо жүргүзүүдө Кыргызстандын саясий процесстер менен чогуу карап айрыкча Октябрь революциясынан кийинки мезгилдер менен байланыштырууга болот.

1917-жылдагы Октябрь революциясынан кийин совет бийлигинин алгачкы күндөрүндө жаңы бийликти бекемдөө менен бирдикте социалдык экономикалык чөйрөдө дагы олуттуу кадамдарга барылган. Мындай кадамдардын катарына билим берүү ишмердүүлүгү жаатындагы мамилелерди калыптандыруу жана реформалоону кошсок болот.

Советтик бийлик эски бийликтин тутумун талкалоо менен бирдикте жаңы бийликтин тутумун ошону менен бирдикте билим берүү тутумун түзүүнү камсыздады.

Совет бийлигинин алгачкы жылдарында билим берүү чөйрөсүнө өзгөчө көңүл бөлүүнү, билим берүү жаатындатүп тамырынан бериреформа жасоо үчүн чараларды көрүү совет бийлигинин алгачкы милдеттеринин бири катары таанылган.

Билим берүү чөйрөсүн координациялоодо совет бийлигинин алгачкы жылдарында кабыл алынган «Жумушчу крестьян өкмөтүн түзүү жөнүндө» Бүткүл россиялык Советтердин экинчи съездинин 26-октябрь 1917-жылдагы Декретин айтууга болот. Бул Декреттин курамы билим берүү эл комиссариатынын дагы караган бийлик органдарын аныктаган [1, 20-21-бб.]. Мунун курамында билим берүү эл комиссариаты дагы бар болчу.

Эң алгачкы билим берүү комиссары болуп А.В. Луначарский дайындалган. Ал 29-октябрда 1917-ж. «Эл агартуу жөнүндө» кайрылуу жасаган [2, 156-б.].

Кайрылууда алгачкы билим берүүнү калыптандыруу негизги багыттарын аныктоо, сабатсыздыкты жоюу боюнча чаралар, мугалимдердин маянасын жогорулатуу билим берүү сапаты менен бирдикте светтик билим берүү нугуна түшүүнү караган. Ошону менен бирдикте билим берүү комиссияларынын ыйгарым укуктарын аныктоо зарылдыгын жарыялаган.

Бул кайрылууда билим берүүнүн эл комиссары билим берүүнүн мамлекеттик комиссиясына жалпы башкарууну иш жүзүнө ашырууга жүктөгөн.

Бул кайрылуу жети бөлүмдөн туруп, билим берүү жаатында мамлекеттик комиссиянын укуктук жана уюшумдук жоболорун так аныктаган. Анын негизги ишмердүүлүк багыттарын ыйгарымдарын милдеттерин аныктаган.

Тактап айтканда, билим берүү чөйрөсүн башкаруунун түзүмү, баш ийүүчүлүгү, укук жаратуучулук функцияларын дагы кошо аныктаган.

Совет бийлигинин алгачкы жылдарындагы билим берүү жаатындагы негизги милдет катары билим-сиздикти жоюу таанылган.

Кандай гана чыныгы демократиялык бийлик болбосун билим жаатында сабатсыздык, түркөйлүк өкүм сүргөн жерде негизги милдет катары ага каршы күрөшүү саналат деп белгилеген.

Кыска мөөнөттүн ичинде сабатсыздыкты жоюу үчүн мектептерди ачуу, аларды педагогиканын талаптарына дал келтирүү менен жалпы милдеттүү акысыз билим берүү каралган.

Билим берүү жаатындагы педагогторду даярдоо үчүн атайын мугалимдер институтун, семинарийлерди ачуу дагы каралган. Бир дагы чыныгы демократия баштапкы сабаттуулукка гана токтолбошу деп белгиленген. Билим берүү бир канча баскычтан турган динден ажыратылган ар бир жаранга бирдей болуучу керек экендиги каралган.

Бардык жарандар үчүн мүмкүнчүлүк болушунча бир канча жогору билим берүү зарыл деп эсептелинген. Мектептен университетке чейинки баскыч табигый болуп, саналыш керек экендиги белгиленген.

Жогорку билим окуучунун жөндөмүнө гана негизделип анын үй-бүлөсүнүн абалынан көз каранды болбошун камсыз кылуу каралаган.

Белилей кетүү керек бул кайрылуунун бир бөлүмүндө атайын бөлүм каралып ал «окутуу жана билим берүү» деп аталган.

Совет бийлиги бир гана сабатсыздыкты жоюу менен байланышкан иш-чараларды гана карабастан, билим берүү чөйрөсүнүн түзүмүн башкаруу органдарынын ыйгарымдарын дагы караган. Атайын бөлүмдө борбордук орган менен жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдарынын мамилелери каралган.

Мамлекеттик билим берүү комиссиясы билим берүү мекемелеринин борбордук органы катары саналбай, бардык мектептер жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарына берилиши керек экендиги каралган.

Дагы бир маанилүү жагы катары бул кайрылууда билим берүүнүн баскычтык тартипте ишке ашыруу менен жогорку билим алууга социалдык абалына карабастан жөндөмүнө жараша алуу зарылдыгы каралган.

Өзүнчө бир бөлүмдө мамлекеттик комиссия билим берүү жаатында мыйзам долбоорлорун, кайра карап чыгуу менен билим берүүнүн кайра уюштуруу боюнча мамлекеттик институтка айландыруу каралган.

Комиссиянын мыйзам долбоорлорун карап чыккандан кийин аны эч кандай канцеляриялык бюрократиясыз ишке киргизүү каралган.

1917-жылы билим берүү эл комиссариатында мектептен тышкары атайын бөлүм ачылып аны Н.К. Крупская жетектеген. Анын негизги ишмердүүлүгүнүн багыты катары өлкөдөгү сабатсыздыкты жоюу саналаган.

Ал эми 1919-жылы мектептен тышкары билим берүү боюнча бүткүл Россиялык съезд чакырылып анын негизги максаты “РСФСРдин калкынын сабатсыздыгын жоюу боюнча” Декреттин проекти даярдалган.

РСФСРдин Эл комиссарлар совети 1919-жылдын 26-декабрында “РСФСРдеги сабатсыздыкты жоюу боюнча” Декрет кабыл алынган [3].

Бул Декреттин мазмунуна кайрылсак Советтик Россияда жашаган 8 жаштан 50 жашка чейинки калк эгерде жазууну окууну билбесе өз эне тилинде, же орус тилинде сабаттуулукка окууга милдеттендирилген.

Ар кандай булактардагы маалыматтарды карасак 20 жылдардын башында Россияда 30% пайздан 40% пайызга чейинки гана калктын сабаттуу катмары бар экендигин жазышат.

Октябрь революциясы жеңип чыккандан кийин коомдук турмуштун бардык катмарында түп тамырынан бери кайра курууну карап анын ичинде жалпы сабаттуулукка күрөш жарыяланган. Бул өз кезегинде коомдук мамилелердин анын ичинде билим берүү, эл чарбачылыгында, маданиятта дагы олуттуу реформаларды түзүү зарылдыгын ачыктаган.

Бул Декрет билим берүү жаатындагы маанилүү акты катары таанууга болот. Анткени Орто Азия өлкөлөрүндө аны ичинде Кыргызстанда да сабатсыз калктын катышы жогорку бойдон калгандыгын эске алсак аны жоюу бир канча олуттуу социалдык мааниге ээ экенди келип чыгат.

Бул Декрет жалпысынын алганда сабатсыз калктын курамын, курагына эске алуу менен сабатсыздыкты жоюу боюнча иш чаралардын мөөнөттөрүн аныктап аны ишке ашыруучу органдардын ыйгарымын жана милдеттерин аныктаган.

Калктын билимдүү катмарын сабатсыздыкты жоюу боюнча билим берүүгө тартуу менен эмгек акыларын төлөп берүүнү караган.

Сабатсыздыкты жоюуга бардык ишкана мекемелер тартылып, аскердик эмес ишканаларда жумуш убактысы эки саатка кыскартырылган.

Ошол убактагы билим берүү мекемелеринин материалдык негизи өтө начар болгондуктан билим берүү үчүн элдик үйлөр, чиркөөлөр, завод фабрикадагы жайлар ылайыкташтырылып, колдонууга берилген.

Сабатсыздыкты жоюу иш-чараларына катышпаган сабатсыз адамдарга кылмыш жоопкерчилигине тартуу каралган.

Билим берүү мамилелерин жөнгө салуунун маанилүү актысы катары 1918-жылдагы РСФСРдин Конституциясын [4, 582-б.] айтууга болот.

Совет бийлигинин биринчи Конституциясы билим берүү тармагын социалдык маанилүү тармак катары саноо менен коомдун, экономиканын өнүгүшүнө билимдүү адамдардын зарылдыгы, жалпы өлкө боюнча сабатсыздыкты жоюуну ишке ашыруу мамлекеттик саясаттарынын негизги багыттарынын бири катары тааныган.

РСФСРдин Конституциясынын 17-беренеси жумушчу дыйкандарга билим алууга жеткиликтүү болуш үчүн негизги милдеттеринин бири катары жумушчуларга, жакыр дыйкандарга толук ар тараптуу акысыз билим берүүнү караган.

Бул жерде айта кетүү орундуу билим берүүнүн баскычтары, билим берүү мекемелери, жогорку билим берүү мекемелери боюнча ченем жок болуп бир жактуу билим алууга болгон укукту камсыздоону көздөгөн.

РСФСРдин 1924-жылдагы Конституциясы [5, 218-б.] дагы билим мамилелерин жөнгө салуу боюнча беренени карап тексти 1918-жылдагы текст менен бирдей эле болуп сан катары гана алмашкан.

Бирок айта кетүү орундуу 1924-жылдагы Конституция билим берүү жаатындагы маселелерди өз алдынча чечүүгө союздук республикаларга уруксат берген.

Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн 1929-жылдагы тунгуч Конституциясы [6]дагы билим алууга болгон укукту карап 9-беренедө ар тараптуу акысыз билим берүүнү караган.

Айта кетүү орундуу билим берүү мамилелерин, анын ичинде билим алууга болгон укуктун алгачкы конституциядагы тексти РСФСРдин 1918-жылдагы тексти менен бирдей болгон. СССРдин 1936-жылдагы Конституциясы 121-беренедө билим алууга болгон укукту бир канча кеңири карап аны бир гана укук эмес, милдет катары да тааныды. Жалпы билим менен кошо жогорку билимди да акысыз алууну, аларга стипендия берүүнү да караган.

1937-жылдагы Кыргыз ССРинин Конституциясы [7] дагы билим алууга болгон укукту тексти жагынан СССРдин Конституциясынын 121-беренеси менен бирдей бекитүү менен өз тилинде окууга жол берилген. Конституциянын 53-беренеси билим берүү Наркоматын бекиткен.

1937-жылдардагы Конституциянын билим берүү

мамилелерин жөнгө салууда маанилүү өзгөчөлүгү болуп билим берүүнүн административдик башкаруусун негиздеген. Конституциянын 19-беренеси Кыргыз ССРинин жана жогорку башкаруу органдарына баштапкы, орто жана жогорку окуу жайларын жетектөөнү жүктөгөн. Муну менен билим берүү мамилелерин мамлекеттик жөнгө салуу башталган.

Жыйынтыктап алганда, Кыргызстанда билим берүү мамилелерин ченемдик-укуктук жактан жөнгө салуу Советтик мамлекеттин курамында жүргүзүлүп, кийин өз алдынча өнүгүү жолуна түшүп, улуттук билим берүү тутумун калыптандыруу менен аяктады.

Айта кетүү орундуу билим берүү тармагын укуктук жактан жөнгө салынышы негизги мыйзамыбыз болгон тунгуч Конституциябызда дагы бекилип негизги укуктук булак катары таанылды.

Совет мезгилинин алгачкы жылдарындагы билим берүү мамилелерин укуктук жактан жөнгө салуу тарыхый процесстер менен коштолуп өзүнүн чыйырын Октябрь революциясынан кийин баштап, алгач Совет мамлекетиндеги ченемдер менен, ал эми 1929-жылдагы Конституция кабыл алгандан кийин өз алдынча жөнгө сала баштады.

Билим берүү мамилелерин мамлекеттик жөнгө салуу боюнча ыйгарым укуктар 1936-жылдагы Кыргыз ССРинин Конституциясында бекилди.

Дагы бир өзгөчөлүк катары билим берүү мамилелери бир канча дифференциацияланып башталгыч, орто кесиптик жана жогорку болуп бөлүнгөндүгү саналды.

Адабияттар:

1. Декреты Советской власти. Т. I. - М., 1957. - С. 20-21.
2. Сборник декретов и постановлений Рабочего и Крестьянского правительства по народному образованию. Вып. 1. - М., 1919. - С.156-159.
3. Декрет СНК «О ликвидации безграмотности среди населения РСФСР», 26 декабря 1919 г. // Народное образование в СССР. Сб. док. 1917-1973. - М., 1974.
4. Собрание узаконений РСФСР, 1918. - №51. - ст. 582.
5. Известия ЦИКСССР и ВЦИК, 26.05.1925. - №118. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского Правительства РСФСР, 1925, №30. -С. 218.
6. Конституция Кирг ССР от 30 апреля 1929 г. / ЦГА Кыргызской Республики: ф.21, оп.3, д.141, л.75-84.
7. Конституция Кирг ССР от 23 марта 1937 г. / ЦГА Кыргызской Республики: ф.22, оп.1, д.1, л.1.